

Slechte behandeling bij thuiskomst

– Bart Wallet –

Transparant 14.1 (februari 2003) 35-36

Recensie n.a.v.

- Martin Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam: Bert Bakker, 2001), 688 blz., € 36,-
- Hinke Piersma (red.), *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog, getuigenissen* (Amsterdam: Bert Bakker, 2001), 294 blz., € 31,-

[35] Opgevoed met de heldenverhalen van Piet Prins en Anne de Vries over Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog, ontstonden bij mij de eerste scheurtjes in deze nationale verzetsmythe door het lezen van een verhaal van Marga Minco. Het was het tragische verhaal van de terugkeer van joden na de oorlog en de rauwe ontvangst die hen ten deel viel. Haast vijandig begroetten de vroegere burens en de nieuwe bewoners van het oude huis de teruggekeerde joden. Van het teruggeven van in bewaring gegeven spullen was al helemaal geen sprake. Uit emotionele discussies op een congres in Jeruzalem over deze thematiek bleek me later dat dit verhaal voor tal van joden realiteit was.

Op verschillende manieren kwam deze problematiek ook op de agenda van de Nederlandse regering te staan. Besloten werd tot een groot onderzoek, uit te voeren door de Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang (SOTO). De centrale vraag was: schoot Nederland tekort bij de terugkeer en opvang van joden, tewerkgestelden en Indische Nederlanders na de oorlog? Een viertal publicaties tracht een antwoord te geven. In drie bundels, waaronder *Mensenheugenis*, worden deelonderwerpen behandeld. De Leidse historicus Martin Bossenbroek schreef een vuistdikke synthese van deze studies. Het boek beschrijft niet slechts de organisatie en de uitvoer van de terugkeer, maar tevens de beeldvorming over deze problematiek. Daarmee bestrijkt *De Meelstreep* de hele naoorlogse periode 1944-2001. De titel verwijst naar de grenslijn die met meel werd aangebracht, toen koningin Wilhelmina de Belgisch-Nederlandse grens passeerde. Die meelstreep staat symbool voor de grens die alle terugkerenden moesten passeren.

De beleidslijn die door de Nederlandse overheid bij de terugkeer werd uitgestippeld, ging uit van een organische visie op het Nederlandse volk. Van belang was dat de ‘volks-gemeenschap’ hersteld werd. Het individuele leed was hieraan onderschikt. De traumatische ervaringen van oorlogsslachtoffers werden zelfs als bedreigend voor de ‘volks-gemeenschap’ gezien. Zij moesten zo spoedig mogelijk weer resocialiseren. Dit denken in termen van gemeenschap ging gepaard met de opbouw van de collectieve verzetsmythe. Op enkele abjecte individuen na zou het kleine Nederland zich massaal tweergesteld hebben tegen de bezetter. Vanuit deze visie bezien was het hele Nederlandse volk slachtoffer. Individueel slachtofferschap verdroeg zich moeilijk tot deze collectieve benadering. De teruggekeerden uit de kampen werden opgeroepen flink te zijn en mee te werken aan de opbouw van het vaderland. Aandacht voor hun psychische moeiten was er nauwelijk, in tegenstelling tot de materiële [36] schade in Nederland. Hele steden (Rotterdam) en wijken (in Den Haag) moesten weer opgebouwd worden. De teruggekeerden restte weinig anders dan te zwijgen en mee te werken aan de opbouw.

In het laatste kwart van de twintigste eeuw veranderde deze visie sterk. De collectieve benadering boette aan betekenis in, wat ruimte schiep voor de individuele lotgevallen. Dat leidde tot meer aandacht voor de psychische gevolgen van het slachtofferschap. Speciale oorlogspensioenen (WUV) kwamen er nu niet alleen voor oud-verzetsstrijders maar ook voor vervolgte groepen. De collectieve verzetsmythe moest het veld ruimen en maakte plaats voor een meer genuanceerde visie op het oorlogsverleden. Dit ‘grijs verleden’ riep een gevoel van schuld op bij het Nederlandse publiek. De regering kwam daarom in de jaren negentig over de brug met ruimhartige financiële bijdragen voor de verschillende groepen slachtoffers. Van ditzelfde besef van schuld is het SOTO het resultaat.

De Meelstreep is daarmee een boek dat zijn eigen verschijnen verklaart. Op de vraag of Nederland tekortschoot bij de opvang na de Tweede Wereldoorlog geeft het boek een tweeledig antwoord. Nee, gemeten naar de maatstaven van het naoorlogse Nederland. Vanuit de conceptie ‘volksgemeenschap’ heeft de regering zich over het algemeen voldoende ingespannen om de teruggekeerden opnieuw op te nemen in de samenleving. Beoordelen wij de terugkeer echter vanuit onze huidige perceptie dan moet er bevestigend geantwoord worden. Er was geen aandacht voor de psychische gevolgen van de oorlogservaring bij de slachtoffers, evenmin was er een klimaat van openheid voor hun traumatische ervaringen. Tot slot, hun financiële compensatie werd ondergeschikt gemaakt aan de algemene belangen van Nederland in opbouw.

Doordat Bossenbroek zich sterk concentreert op het overheidsbeleid is er minder aandacht voor de reactie van de Nederlandse bevolking op de terugkeer. De ‘bewariër’-problematiek ontvangt zo nauwelijks aandacht (met deze term worden de ‘Ariërs’ aangeduid die joodse spullen in bewaring hielden), terwijl het voor veel teruggekeerde joden een grote schok betekende dat hun spullen niet teruggegeven werden. Individuele ervaringen, zoals die van de Jeruzalemse congresgangers, zijn daardoor slechts ten dele in te passen in dit boek. Dat verklaart ook de gemengde reacties vanuit de joodse gemeenschap op *De Meelstreep*. Meer internationaal vergelijkingsmateriaal zou het gemakkelijker maken de beslissingen van de Nederlandse regering na de oorlog op hun waarde te schatten.

De Meelstreep is een fraai gecomponeerd en evenwichtig boek, dat zowel de overwegingen van de beleidsmakers als de ervaringen van de verschillende groepen teruggekeerden zorgvuldig beschrijft. Bovenal is het echter een boek over de Nederlandse *Vergangenheitsbewältigung* geworden. Dat maakt het tot een voorname studie.